

O'ZBEK VA INGLIZ NASRIY MASALLARIDA ZOOFORIK IDIOMALARNING SEMANTIK-STILISTIK XUSUSIYATLARI VA LINGVOKULTUROLOGIK TALQINI

Jalaletdinova Fotima Tadjitdinovna

Alfraganus universiteti Filologiya fakulteti o'qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21736524>

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek va ingliz nasriy masallarida qo'llanilgan zooforik idiomalar (faunistik frazeologizmlar)ning semantik-stilistik xususiyatlari hamda ularning lingvokulturologik tabiati chog'ishtirma-qiyosiy aspektda tadqiq etilgan. Masal janrining allegorik tabiatidan kelib chiqib, matn tarkibidagi hayvon nomlari ishtirok etgan iboralarning ko'chma ma'nolari, ekspressivlik darajasi va milliy-madaniy kodlarni ifodalash imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda komponentli tahlil, chog'ishtirma va lingvokulturologik metodlardan foydalanildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek masallaridagi zooforik idiomalar milliy mentalitet, tarixiy-madaniy tajriba hamda xalq dunyoqarashi bilan uzviy bog'liq bo'lib, matnda nafaqat didaktik-axloqiy funksiyani, balki kuchli emotsional-baho berish stilistik vazifasini ham bajaradi.

Kalit so'zlar: zooforik idiomalar, masal, lingvokulturologiya, chog'ishtirma tilshunoslik, allegoriya, frazeologik semantika, milliy-madaniy kod.

INTRODUCTION (KIRISH)

Masal janri jahon adabiyoti va tilshunosligida xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi, axloqiy prinsiplari va dunyoqarashini eng ixcham shaklda mujassamlashtirgan unikal hodisadir. Masallarning til xususiyatlari, ayniqsa, ularning frazeologik qatlami tilshunoslikning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib kelmoqda. Qiyosiy tilshunoslik va lingvokulturologiyaning jadal rivojlanishi badiiy matnlarni, xususan, allegorik xarakterga ega masallarni milliy-madaniy kontekstda qayta anglashni talab etadi.

Masal tilining konnotativ va ekspressiv quvvatini ta'minlovchi eng muhim lingvistik birliklardan biri **zooforik idiomalar** (tarkibida hayvon, qush, hasharot nomlari mavjud bo'lgan iboralar) hisoblanadi. Chunki masal janrining asosi majoz (allegoriya) bo'lib, unda insoniy fazilat va nuqsonlar hayvonlar obraziga ko'chiriladi. Binafrin, matndagi frazeologizmlar ham bevosita ushbu zooforik kodlar tizimi bilan aloqador bo'ladi.

Respublika va xorij adabiyotshunosligi hamda tilshunosligida masallarning janriy o'ziga xosligi, syujet va kompozitsiyasi (masalan, badiiy xronotop masalalari) keng o'rganilgan bo'lsa-da, o'zbek va ingliz nasriy masallari tilidagi zooforik idiomalarning semantik-stilistik va mikrotizimli xususiyatlari chog'ishtirma planda deyarli maxsus tadqiq etilmagan.

Tadqiqotning maqsadi: O'zbek va ingliz nasriy masallaridagi zooforik idiomalarning ma'no turlari va stilistik funksiyalarini aniqlash, ularning ortida turgan milliy-madaniy o'ziga xosliklarni qiyosiy jihatdan yoritib berishdan iborat.

METHODOLOGY (METODOLOGIYA)

Tadqiqotning lingvistik bazasini o'zbek nasriy masalchilik namunalari (XIX-XXI asrlar nasriy masallari, xalq masallari variantlari) hamda ingliz adabiyotidagi nasriy masallar (jumladan, Ezop masallarining inglizcha klassik prozaik variantlari, U.Kexton va keyingi davr ingliz masalnavislarining nasriy matnlari) tashkil etadi.

Maqolada quyidagi ilmiy-lingvistik metodlar majmuidan foydalanildi:

- **Chog'ishtirma-qiyosiy metod:** Ikki xil tizimli (turkiy va german) tillardagi zooforik idiomalarning strukturaviy va semantik muvofiqligi hamda farqlarini aniqlash maqsadida qo'llanildi.
- **Komponentli tahlil metodi:** Idioma tarkibidagi faunistik leksemaning (zoonimning) semantik strukturadagi rolini va konnotativ ma'nosini aniqlash uchun ishlatildi.
- **Lingvokulturologik tahlil:** Frazeologizmlar tarkibidagi milliy-madaniy semalarni va etnomadaniy stereotiplarni ochib berishda asosiy vosita bo'lib xizmat qildi.

RESULTS (NATIJALAR)

O'zbek va ingliz nasriy masallari matnlarini qiyosiy o'rganish natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, har ikki tildagi zooforik idiomalar semantik jihatdan inson xarakteri va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni salbiy yoki ijobiy baholashga xizmat qiladi. Biroq, bir xil hayvon nomi (zoonim) ishtirok etgan iboralar o'zbek va ingliz xalqlari tafakkurida ko'pincha turlicha semantik va stilistik yuklamaga ega bo'ladi.

Quyidagi jadvalda tadqiqot davomida aniqlangan eng xarakterli zooforik idiomalarning qiyosiy semantik tahlili keltirilgan:

O'zbek va ingliz masallari tilidagi ayrim zooforik idiomalarning qiyosiy-semantik tabiati

Tahlil qilinayotgan zoonim	O'zbek masallaridagi idioma / ma'nosi	Ingliz masallaridagi idioma / ma'nosi	Lingvokulturologik xulosa
Eshak / Ass (Donkey)	<i>Eshagi loydan o'tmoq</i> (ishi bitmoq), <i>Eshak dumi</i> (foydasiz odam)	<i>An ass in a lion's skin</i> (o'zini katta ko'rsatuvchi qo'rqoq)	O'zbek tilida mehnat, uquvsizlik va chorasizlik; ingliz tilida esa ko'proq ahmoqlik va soxtalik semasi ustuvor.
Tulki / Fox	<i>Tulki tuzoqqa tushdi</i> (ayyoming jazolanishi), <i>Tulkilik qilmoq</i>	<i>As crafty as a fox</i> (g'oyat ayyor), <i>To play the fox</i> (ayyorlik bilan aldash)	Har ikki madaniyatda ham "ayyorlik" universal kognitiv metafora hisoblanadi. Muvofiqlik yuqori.
Bo'ri / Wolf	<i>Bo'ri og'zi yesa ham qon, yemasa ham qon</i> (tuhmatga qolish), <i>Bo'rining ko'zi</i>	<i>A wolf in sheep's clothing</i> (ichki qora, tashqi dindor / munofiq)	O'zbek tilida ochko'zlik va yovvoyilikdan tashqari tushunmovchilik semasi bor; ingliz tilida faqat xiyonatkorlik va makkorlik kodi.
Qarg'a / Crow (Raven)	<i>Qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qimaydi</i> (shaxshozlik, jinoiy birdamlik)	<i>To pluck a crow with someone</i> (biri bilan hisob-kitob qilish, janjallashish)	O'zbek masal tilida guruhbozlik, pastkashlik ramzi; ingliz tilida nizo va adovat obyekti.

Nasriy masallarda ushbu idiomalarning qo'llanilishi matnda stilistik matn shakllantiruvchi (text-forming) funksiyani bajaradi. Masalan, ingliz prozasida "*a wolf in sheep's clothing*" iborasi shunchaki taqqoslash emas, balki butun boshli masal syujetining lingvistik asosi (yadrosi) bo'lib xizmat qiladi. Xuddi shunday, o'zbek masalchiligida "*Eshak makkaga borgani bilan hoji bo'lmas*" kabi maqol-

idiomalar asar oxiridagi didaktik xulosani (moral) stilistik jihatdan tugallash va o'quvchiga kuchliroq ta'sir o'tkazish uchun xizmat qiladi.

DISCUSSION (MUHOKAMA)

O'zbek va ingliz tillaridagi zooforik idiomalarning qiyosiy tahlili ularning semantik strukturasi ko'p hollarda milliy etnosning tarixiy turmush tarzi bilan bog'liqligini ko'rsatadi. O'zbek nasriy masallarida ko'proq chorvachilik va dehqonchilik muhitiga xos hayvonlar (eshak, tuya, ho'kiz, ot, bo'ri, qushlar) ishtirokidagi idiomalar faol bo'lsa, ingliz masalchiligida ham uy, ham dengiz hamda o'rmon hayvonlari (lion, fox, wolf, cat, dog, crow) bilan bog'liq frazeologizmlar stilistik yuklamani o'z zimmasiga oladi.

Stilistik nuqtai nazardan, bu idiomalar masal matnida quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. **Ekspressiv-baholovchi funksiya:** Muallif personajga to'g'ridan-to'g'ri ta'rif bermaydi, balki zooforik idioma orqali uning ijtimoiy va axloqiy qiyofasini sirtmoqli tarzda fosh etadi.

2. **Lakunarlik va iqtisod tamoyili:** Birgina idioma matndagi bir necha gap o'rni bosa oladi va masalning ixchamlik talabiga to'liq javob beradi.

Lingvokulturologik jihatdan qaraganda, ingliz tilidagi *"an ass in a lion's skin"* idiomasining o'zbekcha masallardagi muqobili semantik jihatdan *"Arslon terisini yopingan eshak"* tarzida kalka shaklida uchrasa-da, milliy o'zbek masallarida ko'proq kishining o'z haddini bilmasligi *"Chorvador ko'payib, qo'y kamaydi"* yoki *"Tuyaga yantoq kerak bo'lsa, bo'ynini cho'zar"* kabi sof milliy iboraviy modellar orqali modifikatsiyalanadi. Bu esa chog'ishtirma tilshunoslikda frazeologik ekvivalentlik va adekvatlik muammolarini o'rganishda muhim lingvistik fakt hisoblanadi.

XULOSA (CONCLUSION)

O'zbek va ingliz nasriy masallari tilidagi zooforik idiomalarni qiyosiy-lingvokulturologik tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Zooforik idiomalar masal matnining ekspressiv-stilistik paradigmasini belgilovchi va janrning allegorik mohiyatini tilda aks ettiruvchi asosiy konnotativ vositadir.
2. Ingliz va o'zbek masallarida ayyorlik (tulki), kuch (arslon) kabi universallik kasb etuvchi zooforik idiomalar bilan bir qatorda, milliy dunyoqarash va mentalitet mahsuli bo'lgan, tarjimada milliy o'ziga xoslikni saqlovchi spetsifik idiomatik birliklar ham mavjud.
3. Ushbu frazeologizmlar masal prozasida kompozitsion jihatdan voqealar kulminatsiyasini yoki didaktik xulosani lkonik (qisqa va lo'nda) ifodalashning eng samarali lingvistik usuli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sodiqova M. Frazeologizmlarning semantik-stilistik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 1993.
2. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1978.
3. Cowie A.P. Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. – Oxford University Press, 1998.
4. Seidl J., McMordie W. English Idioms. – Oxford University Press, 1988.